

Cyngor Sir CEREDIGION County Council

ADRODDIAD I'R: Pwyllgor Llywodraethu ac Archwilio

DYDDIAD: 24 Ionawr 2024

LLEOLIAD: O bell trwy Gynhadledd Fideo

TEITL: **Canllawiau statudol ac anstatudol ar ddemocratiaeth o fewn prif gynghorau**

PWRPAS YR ADRODDIAD: Er gwybodaeth

Cefndir

Bu gwelliant i'r canllawiau statudol ac anstatudol cyfunol ar gyfer prif gynghorau yng Nghymru yn Rhan 2, Adran 6.0, paragraff 6.4.

Dyma ganllawiau statudol a gyhoeddir o dan adran 38 o Ddeddf Llywodraeth Leol 2000, fel y'i diwygiwyd gan adran 45 o Ddeddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021 -

[Canllawiau statudol ar ddemocratiaeth o fewn prif gynghorau | LLYW.CYMRU](#)

Mae'n rhaid i awdurdod lleol roi sylw iddo.

**Mae'r adrannau canlynol yn berthnasol i'r Pwyllgor Llywodraethu ac Archwilio:
Atodiad 1.**

ARGYMHELLIAD(AU):

Gofynnir i'r Pwyllgor:

- i. Nodi cynnwys yr adroddiad hwn a'r rhannau perthnasol o'r Canllawiau;

RHESWM DROS ARGYMHELLIAD(AU): Nodi'r canllawiau statudol ac anstatudol ar gyfer prif gynghorau

Atodiadau: Canllawiau statudol ac anstatudol ar ddemocratiaeth ar gyfer prif gynghorau **(Rhan 4-Atodiad 1)**

Pennaeth Gwasanaeth: Elin Prysor, Swyddog Arweiniol Corfforaethol – Gwasanaethau Cyfreithiol a Llywodraethu / Swyddog Monitro

Swyddog Adrodd: Katy Sinnett-Jones – Swyddog Llywodraethu
Dyddiad: 24.01.2024

Rhan 4: Llywodraethu a chraffu Canllawiau

Canllawiau Statudol ar Bwyllgorau Llywodraethu ac Archwilio

Statws y Canllawiau hyn

Mae'r rhain yn ganllawiau statudol o dan adran 85 o Fesur Llywodraeth Leol (Cymru) 2011 (y Mesur). Maent yn disodli unrhyw ganllawiau blaenorol a ddyroddwyd o dan yr adran hon.

Diben y Canllawiau hyn

Diben y canllawiau hyn yw nodi'r materion allweddol y mae'n rhaid i gynghorau eu hystyried wrth sefydlu a gweithredu pwyllgorau llywodraethu ac archwilio.

Trosolwg

Rhaid i gynghorau sefydlu Pwyllgor Llywodraethu ac Archwilio. Mae gan y pwyllgor y swyddogaethau canlynol (a81, Mesur Llywodraeth Leol (Cymru) 2011):

- adolygu a chraffu ar faterion ariannol yr awdurdod
- gwneud adroddiadau ac argymhellion mewn perthynas â materion ariannol yr awdurdod
- adolygu ac asesu trefniadau rheoli risg, rheolaeth fewnol, asesu perfformiad a llywodraethu corfforaethol yr awdurdod
- gwneud adroddiadau ac argymhellion i'r awdurdod ar ddigonolrwydd ac effeithiolrwydd y trefniadau hynny
- adolygu ac asesu gallu'r awdurdod i ddelio â chwynion yn effeithiol
- gwneud adroddiadau ac argymhellion mewn perthynas â gallu'r awdurdod i ddelio'n â chwynion yn effeithiol
- goruchwylio trefniadau archwilio mewnol ac allanol yr awdurdod
- adolygu datganiadau ariannol a baratoir gan yr awdurdod

Barn Llywodraeth Cymru yw bod pwyllgorau llywodraethu ac archwilio sy'n gweithredu'n dda yn hanfodol i lywodraethu effeithiol cynghorau. Dylai holl aelodau'r cyngor eu hystyried mewn modd cadarnhaol fel rhan o'r system wella a llywodraethu. Mae ganddynt hefyd rôl bwysig i'w chwarae o ran gwella cynllunio strategol a hwyluso craffu a herio adeiladol o fewn strwythurau cyngor.

Yn ogystal â'r swyddogaethau statudol hyn, gall cyngor roi swyddogaethau eraill i'r pwyllgor y mae'n ystyried eu bod yn addas ar ei gyfer. Gall pob pwyllgor llywodraethu ac archwilio benderfynu sut y mae am gyflawni ei swyddogaethau, ond wrth wneud hynny rhaid iddo roi sylw i'r canllawiau hyn.

Mae canllawiau manwl ar weithredu pwyllgorau llywodraethu ac archwilio wedi cael eu cynhyrchu gan y Sefydliad Siartredig Cyllid Cyhoeddus a Chyfrifyddiaeth (CIPFA). Wrth benderfynu sut y bydd y pwyllgor llywodraethu ac archwilio yn gweithredu a sut y bydd yn cyflawni ei brif dasgau, dylai cynghorau a phwyllgorau eu hunain ystyried y rhyng-gysylltiad rhwng rôl ffurfiol y pwyllgor hwn a rôl cyrff eraill yn benodol, y Pwyllgor Gwasanaethau Democrataidd (mewn perthynas â llywodraethu corfforaethol) a'r Pwyllgor(au) Trosolwg a Chraffu (mewn perthynas â goruchwyllo ariannol ac adolygu risgiau strategol).

Aelodaeth

Rhaid i'r cyngor llawn roi sylw i'r canllawiau hyn wrth bennu aelodaeth. Mae angen i o leiaf ddwy ran o dair o aelodau'r pwyllgor fod yn aelodau o'r cyngor a rhaid i o leiaf un rhan o dair o'r aelodau fod yn aelodau lleyg. Dim ond un aelod o'r weithrediaeth neu un cynorthwydd i'r weithrediaeth a gaiff eistedd ar y pwyllgor, ac ni chaiff y person hwnnw fod yr arweinydd (a82, Mesur Llywodraeth Leol (Cymru) 2011).

Penderfynir ar gadeirydd y pwyllgor gan aelodau'r pwyllgor eu hunain. Fodd bynnag, rhaid i'r cadeirydd fod yn aelod lleyg. Rhaid i'r pwyllgor hefyd benodi dirprwy gadeirydd nad yw'n aelod o weithrediaeth y cyngor nac yn gynorthwydd i'r weithrediaeth (adran 81, is-adrannau 5A, 5B a 5C o'r Mesur). Mae gan holl aelodau'r pwyllgor, gan gynnwys aelodau lleyg, yr hawl i bleidleisio ar unrhyw fater a ystyrir gan y pwyllgor. O ganlyniad, mae'n ofynnol drwy statud i aelodau lleyg gydymffurfio â chod ymddygiad y cyngor a wnaed o dan Ran 3 o Ddeddf Llywodraeth Leol 2000, a chynnal y safonau uchaf o ymddygiad moesegol.

Mae'r rheolau yn adran 15 *et seq* o Ddeddf Llywodraeth Leol a Thai 1989 yn gymwys i bwyllgorau llywodraethu ac archwilio. Fodd bynnag, rhaid i'r awdurdod benderfynu faint o aelodau nad ydynt yn gynghorwyr y dylid eu penodi i'r pwyllgor. Dylai pob aelod o'r pwyllgor ddangos annibyniaeth barn ac agweddau diduedd, a rhaid iddynt gydnabod a deall gwerth y swyddogaeth llywodraethu ac archwilio.

Bydd angen darparu hyfforddiant cynefino i bob aelod newydd. Er y gobeithir y byddai gan gynghorwyr a benodir rywfaint o arbenigedd perthnasol, ni ellir gwarantu hyn. Yr hyn a fydd yn bwysig, fodd bynnag, fydd ceisio sicrhau nad oes gan aelodau unrhyw gyfrifoldebau eraill a allai wrthdaro â'u rôl ar y pwyllgor llywodraethu ac archwilio. Gallai hynny fod yn arbennig

o wir o ran dewis unrhyw aelod gweithrediaeth neu gynorthwydd gweithrediaeth ar y pwyllgor.

Gall hefyd olygu na ddylai'r aelodau gael gormod o ymrwymïadau eraill yn gyffredinol, fel aelodaeth o bwyllgorau eraill, oherwydd yr ymrwymïad sylweddol y mae bod yn aelod o'r Pwyllgor llywodraethu ac archwilio yn ei olygu. Dylai pob aelod dderbyn hyfforddiant a datblygiad digonol.

Dylai'r pwyllgor llywodraethu ac archwilio geisio sicrhau ei fod yn penodi cadeirydd a fydd yn ddigon cryf a phrofiadol i arwain yr holi y bydd yn rhaid i'r pwyllgor ei wneud.

Pa ddull recriwtio bynnag a ddefnyddir, dylai aelodau lleyg fod yn annibynnol ar y cyngor heb fod ag unrhyw gysylltiad busnes ag ef, er y byddai gwybodaeth am sut y mae llywodraeth leol yn gweithio yn fantais bendant. Wrth benodi aelodau lleyg y mae eu teyrngarwch gwleidyddol yn hysbys, dylai awdurdodau lleol ystyried a yw hyn yn peryglu'r annibyniaeth ar y cyngor, a'r canfyddiad o annibyniaeth, y dylai aelod lleyg ei ddangos. Dylai cynghorau ddilyn ymarfer recriwtio cyhoeddus tebyg i'r un a ddefnyddir i benodi aelodau o bwyllgorau safonau i recriwtio eu haelodau lleyg. Argymhellir na ddylid penodi aelod lleyg ar gyfer mwy na dau dymor llawn awdurdod lleol.

Cyfarfodydd a Thrafodion

Fel un o bwyllgorau'r cyngor, mae'r pwyllgor llywodraethu ac archwilio yn ddarostyngedig i'r trefniadau arferol o ran bod yn agored. Dylai cyfarfodydd gael eu cynnal yn gyhoeddus, a dylai agendâu ac adroddiadau gael eu cyhoeddi a bod ar gael i'w harchwilio. Yr eithriad i hyn yw lle mae "eitemau esempt" yn cael eu hystyried, sef materion sy'n ymwneud yn bennaf â thrafodaethau ynghylch unigolion a enwir neu faterion masnachol cyfrinachol.

Rhaid i unrhyw swyddog neu aelod y gelwir arnynt i fod yn bresennol yng nghyfarfod y pwyllgor llywodraethu ac archwilio wneud hynny. Rhaid iddynt ateb unrhyw gwestiynau a ofynnir iddynt ac eithrio rhai y gallent wrthod eu hateb pe baent yn y llys. Gall y pwyllgor wahodd personau eraill i fod yn bresennol ger ei fron, ond nid oes rheidrwydd ar unrhyw un arall a wahoddir i fod yn bresennol yn y cyfarfod i wneud hynny.

Rhaid i'r pwyllgor gyfarfod o leiaf unwaith y flwyddyn a rhaid iddo hefyd gyfarfod os yw'r cyngor llawn yn penderfynu hynny, neu os yw traean o leiaf o aelodau'r pwyllgor yn gofyn am i gyfarfod gael ei gynnal. Y tu hwnt i'r amodau hyn, gall y pwyllgor gyfarfod pryd bynnag y bydd yn penderfynu gwneud hynny.

Mae Llywodraeth Cymru yn awgrymu bod cynghorau'n ystyried cyhoeddiadau priodol gan gyrrff proffesiynol perthnasol fel CIPFA wrth sefydlu ac adolygu eu gweithdrefnau ar gyfer pwyllgorau llywodraethu ac archwilio.

Swyddogaethau Pwyllgor Llywodraethu ac Archwilio

Adolygu materion ariannol yr awdurdod

Mae adran 151 o Ddeddf Llywodraeth Leol 1972 yn ei gwneud yn ofynnol i awdurdod lleol wneud trefniadau ar gyfer gweinyddu ei faterion ariannol yn briodol. Rhaid ystyried bod rhoi'r pwyllgor llywodraethu ac archwilio ar waith a rhoi'r ddyletswydd iddo i adolygu materion ariannol yr awdurdod yn helpu i gyflawni'r gofyniad hwn.

Mae hwn yn faes sy'n cael sylw manwl gan archwilyr allanol yr awdurdod ac sy'n cyd-fynd â dyletswydd y pwyllgor llywodraethu ac archwilio i oruchwylio trefniadau ar gyfer archwilio mewnol ac allanol, yn ogystal â'r angen i fonitro'r trefniadau rheoli risg a rheolaeth fewnol a wneir gan yr awdurdod.

Dylai awdurdodau lleol wneud eu trefniadau eu hunain, yn eu cyfansoddiad, i nodi ffin glir rhwng rôl y pwyllgor llywodraethu ac archwilio a swyddogaeth pwyllgor craffu perthnasol. Dylai rôl y pwyllgor llywodraethu ac archwilio ymwneud yn fwy â cheisio sicrwydd bod systemau rheoli cyllideb (fel rheolaeth fewnol) y cyngor yn gweithio, yn hytrach na chraffu ar wariant. Gall hyn fod yn ffin dderbyniol rhwng rôl y pwyllgor llywodraethu ac archwilio a rôl pwyllgor trosolwg a chraffu.

Rheoli risg, rheolaeth fewnol, asesu perfformiad a threfniadau llywodraethu corfforaethol yr awdurdod

Dylai'r sylw i'r mater hwn godi proffil rheoli risg fel cyfrwng rheoli angenrheidiol o fewn yr awdurdod cyfan. Drwy ddarparu adolygiadau rheolaidd, mae'r pwyllgor llywodraethu ac archwilio yn rhan bwysig o system llywodraethu corfforaethol yr awdurdod.

Dylai'r awdurdod gael 'datganiad o ddiben' clir ar gyfer ei bwyllgor llywodraethu ac archwilio, gan sicrhau bod gan y pwyllgor rôl allweddol o ran sicrhau bod llywodraethu corfforaethol effeithiol yn ganolog i weithdrefnau'r sefydliad. O ganlyniad, dylai'r pwyllgor adolygu'r Datganiad Llywodraethu Blyneddol a'r Strategaeth Llywodraethu Corfforaethol.

Dogfen yw Datganiad Llywodraethu Blynyddol sy'n nodi trefniadau cyngor ar gyfer gwneud penderfyniadau a llywodraethu. Mae'r Datganiad Llywodraethu Blynyddol yn deillio o adolygiad o lywodraethiant cynghorau a gynhaliwyd gan uwch swyddogion. Nid oes rheidrwydd ar gynghorau Cymru i baratoi Datganiad

Llywodraethu Blynyddol. Gan nad oes rhwymedigaeth gyfreithiol i gynhyrchu Datganiad Llywodraethu Blynyddol, nid yw Llywodraeth Cymru yn darparu canllawiau statudol ar y mater hwn. Fodd bynnag, bydd cynghorau'n nodi presenoldeb y safonau cyfrifyddu llywodraeth leol. Gallai cynghorau ystyried sut y gellir defnyddio'r Datganiad Llywodraethu Blynyddol fel arf ar gyfer gwelliant corfforaethol ehangach; gellir ei ddefnyddio i werthuso cryfderau a gwendidau yn y fframwaith llywodraethu ac, fel rhan o gynllun gweithredu blynyddol, bwrw ymlaen â'r newidiadau y cytunwyd arnynt yn unol â hynny.

Mae pwyllgor llywodraethu ac archwilio effeithiol ac uchel ei broffil yn hanfodol er mwyn ennyn hyder y cyhoedd bod gan yr awdurdod agwedd gadarn at ei briodoldeb ariannol a sefydliadol.

Bydd angen i'r pwyllgor llywodraethu ac archwilio adrodd ar ddigonolrwydd trefniadau rheoli risg a rheolaeth fewnol yr awdurdod, a rhoi sylwadau ar eu heffeithiolrwydd. Bydd hefyd yn mynd ar drywydd risgiau a nodwyd gan archwilwyr mewnol ac allanol ac yn gofyn am adroddiadau ynghylch y camau a gymerwyd mewn ymateb i hyn. Mae hyn yn golygu bod yn rhaid i'r cyngor sicrhau bod y pwyllgor llywodraethu ac archwilio yn cael gwybod beth yw cynnwys adroddiadau'r archwilydd, a pha argymhellion sydd ynddynt, a'i fod yn gallu cael gweld yr adroddiadau hynny. Dylai hefyd gael mynediad at adroddiadau gan reoleiddwyr lle mae'r rhain wedi nodi risgiau neu fethiannau o ran rheolaeth fewnol neu systemau llywodraethu corfforaethol y cyngor. Byddai'n arfer da i'r holl adroddiadau gan archwilwyr a rheoleiddwyr gael eu rhannu â'r pwyllgor llywodraethu ac archwilio fel mater o drefn.

Yn ogystal â'r dyletswyddau presennol hyn, ychwanegwyd dyletswydd newydd i'r grŵp hwn o ddyletswyddau gan Ddeddf 2021 sy'n golygu bod rhaid i'r pwyllgor llywodraethu ac archwilio adolygu ac asesu effeithiolrwydd y trefniadau y mae'r cyngor wedi'u rhoi ar waith ar gyfer yr asesiadau perfformiad y mae'n rhaid iddo eu cwblhau o dan adran 91 o Ddeddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021 er mwyn cyflawni ei ddyletswydd yn llawn i adolygu perfformiad yn barhaus o dan adran 89 o Ddeddf 2021. Nid ailadrodd yr asesiadau perfformiad eu hunain yw'r bwriad ond ystyried, er enghraifft, drylwyrredd a natur gynhwysfawr y broses. Nid yw'n fwriad ychwaith i ddyblygu rôl y cyd-bwyllgorau trosolwg a chraffu o ran dwyn gweithrediaeth y cyngor i gyfrif mewn perthynas â rheoli perfformiad gwasanaethau'r cyngor.

Rhaid i'r cyngor drefnu i fersiwn ddrafft o'i adroddiad hunanasesu (ac adroddiad asesu panel pan gaiff ei gyhoeddi) fod ar gael i'w bwyllgor llywodraethu ac archwilio. Rhaid i'r pwyllgor

adolygu'r adroddiadau drafft a chaiff wneud argymhellion ynghylch newid y casgliadau neu'r camau gweithredu y mae'r cyngor yn bwriadu eu cymryd. Os nad yw'r cyngor yn gwneud newid a argymhellir gan y pwyllgor llywodraethu ac archwilio, rhaid iddo nodi yn yr adroddiad hunanasesu terfynol (neu'r ymateb i adroddiad asesu panel) yr argymhelliad a'r rhesymau pam na wnaeth y cyngor y newid.

Adolygu ac asesu gallu'r awdurdod i ddelio â chwynion yn effeithiol

Mae'r ffordd y mae sefydliad yn rheoli ei broses gwyno fewnol ac allanol ar gyfer cwynion gwasanaeth a sefydliadol (nid yw ystyried y broses gwyno ar gyfer cwynion a wneir o dan god ymddygiad yr aelodau yn un o swyddogaethau'r pwyllgor llywodraethu ac archwilio) yn rhan annatod o'i systemau llywodraethu corfforaethol. Mae'n hanfodol bod pobl, cymunedau a rhanddeiliaid eraill yn ffyddiog ac yn hyderus y bydd eu cwynion yn cael eu trin â pharch a difrifoldeb dyladwy. Mae hefyd yn bwysig bod staff ac eraill sy'n fewnol i'r sefydliad yn ffyddiog ac yn hyderus bod cwynion mewnol yn cael eu trin gyda pharch tebyg.

Nid rôl y pwyllgor llywodraethu ac archwilio yw ystyried a ddeliwyd â chwynion unigol yn briodol, ond yn hytrach ystyried effeithiolrwydd y broses gwyno. Er enghraifft, a yw'r broses yn hygyrch i bawb yn y gymuned; a yw'r cyngor yn rhoi ystyriaeth briodol i'w ddyletswyddau statudol mewn perthynas â chydardoldebau a'r Gymraeg wrth ymdrin â chwynion; a oes dysgu mewnol yn rhan o'r broses gwyno i wella systemau a gwasanaethau yn y dyfodol? Mae Llywodraeth Cymru yn disgwyl i gynghorau roi asesiad i Ombwdsmon Gwasanaethau Cyhoeddus Cymru o'r trefniadau sydd ar waith ar gyfer ymdrin â chwynion ac effeithiolrwydd eu dull gweithredu, fel rhan o'u cyfathrebu rheolaidd â'r Ombwdsmon.

Archwilwyr mewnol ac allanol

Dylai pwyllgor llywodraethu ac archwilio effeithiol roi cyngor i brif swyddog cyllid yr awdurdod a all ategu gwaith archwilwyr mewnol ac allanol. Gall y pwyllgor sicrhau bod adroddiadau archwilio'n cael eu cadw ym meddwl yr awdurdod, felly mae'n bosibl y bydd amseru cyfarfodydd yn cael ei gynllunio er mwyn mynd ar drywydd argymhellion yr archwilwyr yn effeithiol.

Bydd y pwyllgor llywodraethu ac archwilio yn disgwyl cyfrannu at y gwaith o gynllunio blaenoriaethau archwilio mewnol, cymeradwyo'r rhaglen flynyddol o archwiliadau, a sicrhau bod gan yr archwilwyr mewnol yr adnoddau angenrheidiol i gyflawni eu gwaith yn effeithiol. Bydd arnynt eisiau cwrdd â'r Pennaeth Archwilio Mewnol a derbyn ei adroddiad blynyddol.

Dylai'r pwyllgor llywodraethu ac archwilio hefyd dderbyn adroddiadau gan yr archwilwyr allanol a mynd ar drywydd eu hargymhellion yn ystod y flwyddyn. Dylai fod gan y pwyllgor rôl yn y broses o gytuno ar ymateb yr awdurdod i lythyrau neu adroddiadau'r archwilydd, yn ogystal â'r gallu i gyfarfod â'r archwilydd allanol.

Ar ben hynny, dylai'r pwyllgor llywodraethu ac archwilio dderbyn ac ystyried adroddiadau gan unrhyw reoleiddwyr neu arolygwyr. O ran y rhain, bydd angen i'r awdurdod sicrhau nad oes dyblygu diangen rhwng y pwyllgor llywodraethu ac archwilio ac unrhyw bwyllgor trosolwg a chraffu wrth ystyried adroddiadau o'r fath.

Datganiadau ariannol

Cyn iddynt gael eu cymeradwyo gan yr awdurdod, dylai'r pwyllgor llywodraethu ac archwilio ystyried datganiadau ariannol drafft ardystiedig yr awdurdod a rhoi sylwadau arnynt. Bydd arnynt eisiau gweld i ba raddau y mae'r datganiadau'n ystyried adroddiadau archwilio yn ystod y flwyddyn, a newidiadau mewn polisi cyfrifyddu a mecanweithiau rheoli mewnol. Dylai'r pwyllgor hefyd adolygu'r datganiad archwilio allanol a cheisio sicrwydd ynghylch rheolaeth materion ariannol y cyngor. Dylid adrodd i'r cyngor ynglŷn ag unrhyw bryderon.

Caiff pwyllgorau llywodraethu ac archwilio gymeradwyo'r datganiadau ariannol eu hunain pan fo awdurdodau lleol wedi dirprwyo'r pŵer hwnnw iddynt o dan reoliad 10 o Reoliadau Cyfrifon ac Archwilio (Cymru) 2014 (fel y'i diwygiwyd).